

НАУКОВІ ЗАСАДИ ВИЯВЛЕННЯ ФАКТОРІВ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНУ

© 2016 ЗАБАРНА Е. М., ТАНАСЕНКО М. О.

УДК 332.146.2

Забарна Е. М., Танасенко М. О. Наукові засади виявлення факторів розвитку економічного простору регіону

Метою статті є дослідження ключових факторів розвитку регіонального економічного простору. Проведено аналіз управління розвитком та управління функціонуванням підприємства, ВНЗ та регіону, виявлені особливості та відмінності в об'єктах управління. Розглянуто теорії, що аналізують і пояснюють дію основних факторів економічного розвитку регіонів і міст, такі як теорія просторових переваг, закономірності агломерації, концентрації та комбінації виробництва по регіонах, концепція основного та допоміжного виробництва. Досліджено способи оцінки економічного розвитку регіону. Виділено довгострокові та короткострокові цілі й відповідні їм критерії економічного розвитку регіону. Проведено аналіз факторів підвищення стійкості соціально-економічного розвитку територіальної системи, сформульовані вимоги до стійкого соціально-економічного розвитку регіону, у тому числі збалансоване відтворення економічного, соціального та природно-ресурсного потенціалу, локалізованого на його території.

Ключові слова: економічний простір регіону, економічний розвиток регіону, управління розвитком, просторові переваги.

Рис.: 1. **Бібл.:** 8.

Забарна Елеонора Миколаївна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри економічних систем та управління інноваційним розвитком, Одеський національний політехнічний університет (пр. Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна)

E-mail: eleonoraz@ukr.net

Танасенко Марія Омарівна – асистент кафедри економічних систем та управління інноваційним розвитком, Одеський національний політехнічний університет (пр. Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна)

E-mail: maria.tanasenko@gmail.com

УДК 332.146.2

UDC 332.146.2

Забарна Э. Н., Танасенко М. О. Научные основы выявления факторов развития экономического пространства региона

Целью статьи является исследование ключевых факторов развития регионального экономического пространства. Проведен анализ управления развитием и управления функционированием предприятия, вуза и региона, выявлены особенности и различия в объектах управления. Рассмотрены теории, анализирующие и объясняющие действие основных факторов экономического развития регионов и городов, такие как теория пространственных преимуществ, закономерности агломерации, концентрации и комбинации производства по регионам, концепция основного и вспомогательного производств. Исследованы способы оценки экономического развития региона. Выделены долгосрочные и краткосрочные цели и соответствующие им критерии экономического развития региона. Проведен анализ факторов повышения устойчивости социально-экономического развития территориальной системы, сформулированы требования к устойчивому социально-экономическому развитию региона, в том числе сбалансированное воспроизведение экономического, социального и природно-ресурсного потенциала, локализованного на его территории.

Ключевые слова: экономическое пространство региона, экономическое развитие региона, управление развитием, пространственные преимущества.

Рис.: 1. **Библ.:** 8.

Забарна Элеонора Николаевна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой экономических систем и управления инновационным развитием, Одесский национальный политехнический университет (пр. Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина)

E-mail: eleonoraz@ukr.net

Танасенко Мария Омаровна – ассистент кафедры экономических систем и управления инновационным развитием, Одесский национальный политехнический университет (пр. Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина)

E-mail: maria.tanasenko@gmail.com

Zabarna E. M., Tanasenko M. O. The Scientific Foundations for Identifying Factors of Development of the Economic Space of Region

The article is aimed at examining the key factors in the development of regional economic space. An analysis of development management and control of performance of enterprise, higher education institution, and region has been carried out, peculiarities and differences in the management facilities have been identified. The article considers the theories, which analyze and explain the effect of fundamental factors of economic development of regions and cities, such as the theory of spatial benefits, regularities of agglomeration, concentration and combination of production by region, the conception of primary and secondary productions. Ways to assess the economic development of region have been examined. Both the long-term and the short-term objectives and their corresponding criteria for the economic development of region have been allocated. An analysis of the factors increasing the sustainability of socio-economic development of the territorial system has been conducted, requirements for a sustainable socio-economic development of region have been formulated, including the balanced reproduction of economic, social and natural-resource potential localized in its territory.

Keywords: economic space of region, economic development of region, development management, spatial advantages.

Fig.: 1. **Bibl.:** 8.

Zabarna Eleonora M. – D. Sc. (Economics), Professor, Head of the Department of Economic Systems and Management of Innovation Development, Odessa National Polytechnic University (1 Shevchenko Ave., Odesa, 65044, Ukraine)

E-mail: eleonoraz@ukr.net

Tanasenko Mariia O. – Assistant, Department of Economic Systems and Management of Innovation Development, Odessa National Polytechnic University (1 Shevchenko Ave., Odesa, 65044, Ukraine)

E-mail: maria.tanasenko@gmail.com

Економісти-теоретики довгий час обходили теорію економічного простору стороною. Незважаючи на визнання факту існування такого простору, воно сприймалося переважною більшістю з них як даність, але вивчення його властивостей, функцій, сутності процесів, що в ньому відбуваються, поведінки економічних

суб'єктів у цьому просторі залишалося за бортом економічної теорії.

В економічній літературі різними авторами досліджуються різні види просторів: соціальний, інформаційний, фінансовий, інноваційний та ін. Кожен з них відокремлюється для аналізу процесів у відповідності з

метою, об'єктом і предметом дослідження, які ставить перед собою той чи інший автор. Такий підхід до вивчення різних явищ в економічному та іншому середовищі цілком виправданий і має право на існування. Однак, з нашої точки зору, економічний простір виконує функцію первинного, системоутворюючого, що поглинає в себе інші простори.

Вивчення різних точок зору, що зустрічаються в економічній літературі, свідчить про спрощення суті терміна «економічний простір». Найчастіше під економічним простором маються на увазі якісь географічні рамки, в яких існує економічна система. Межі цих рамок у різних авторів простягаються від єдиного світового економічного простору до регіонального.

Зміни, що відбулися в результаті трансформації соціально-економічної системи, зміни в системі державного управління України, зміна підходу до розгляду ролі регіону і поширення нових наукових концепцій спричинили розвиток теорії регіональної економіки. Водночас усвідомлення проблеми чіткої ідентифікації та кількісного визначення характеристик економічного простору регіону для досягнення завдань управління соціально-економічним розвитком регіону з метою формування єдиного економічного простору країни викликає необхідність критичного осмислення сформованого до теперішнього часу великого пласту наукових досліджень теорії економічного простору, визначення співвідношення теорії регіональної економіки і теорії економічного простору, формування концепції економічного простору регіону.

Необхідність вирішення питань соціально-економічного розвитку зазвичай зростає в періоди зміни циклів та реконструкції суспільних структур, значних проривів у науці, техніці, територіальній організації. При цьому переосмислюються практичний досвід і теоретичні концепції, уточнюється характер майбутніх змін, висуваються гіпотези, обґрунтовуються сценарії, виявляються форми стійкості, її риси, ознаки і граничні стани.

Розвиток – це рух вперед, формування нових цілей, становлення нових системних, структурних характеристик. Розвиток означає зростання, розширення, поліпшення, вдосконалення. Розвиток – це зміна, яка пов'язана з виникненням якісно нового стану [1]. Будь-який об'єкт може набути нових рис у технічному, економічному, соціальному, фізіологічному, функціональному, естетичному, екологічному або будь-якому іншому сенсі. Нове може виявлятися в посиленні наявних або в побудові нових структурних зв'язків. Структурна перебудова, що виявляє нову властивість, часто стає провідним критерієм розвитку об'єкта управління.

Стійкість – це відносна незмінність основних параметрів територіальної соціально-економічної системи, її здатність зберігати їх в заданих межах при відхиляючих (як негативних, так і позитивних) впливах ззовні та всередині [2]. Стійкість проявляється як системна якість і може бути розкрита за різними підставами, наприклад, за економічним, соціальним, політичним, екологічним і т. п. змістом стійкості.

Розвиток завжди має спрямованість, обумовлену метою і системою цілей. Якщо ця спрямованість позитивна, соціально корисна, то говорять про прогрес; якщо вона негативна, то це регрес чи деградація [3]. Розвиток підприємств, організацій, країн і регіонів завжди припускає певну мету або декілька цілей.

Прогресивна зміна в економічній сфері може бути кількісною, тоді говорять про економічне зростання [4]. Вона може бути якісною, і тоді говорять про структурні зміни, або про зміну змісту розвитку, або про набуття об'єктом управління нових характеристик [5]. Поряд із суто економічними характеристиками нерідко розглядають соціальні параметри розвитку. Більше того, соціальні характеристики вже давно стали повноправними показниками, що оцінюють ступінь розвитку будь-якої країни, будь-якого регіону, міста чи району.

Управління розвитком будь-якого об'єкта виділяється у відносно самостійні дії та відрізняється від управління функціонуванням. Так, наприклад, за своїм змістом розрізняють:

- ✦ управління функціонуванням підприємства та управління розвитком підприємства;
- ✦ управління функціонуванням університету та управління розвитком університету;
- ✦ управління функціонуванням регіону та управління розвитком регіону.

Більше того, в рамках управління кожним із згаданих об'єктів можна виділити більш дрібні об'єкти, управління якими також розділяється на управління функціонуванням і розвитком:

- ✦ *у рамках підприємства* – управління функціонуванням виробництва (диспетчеризація, управління запасами, управління матеріальними потоками, технологічний контроль та ін.) та управління розвитком виробництва (технічне переозброєння, впровадження нових технологій, освоєння виробництва нових виробів);
- ✦ *у рамках ВНЗ* – управління функціонуванням навчального процесу (розклад, управління аудиторним фондом, контроль відвідуваності) та управління розвитком навчального процесу (створення нових навчальних курсів, підвищення кваліфікації викладачів, впровадження нових технічних засобів навчання);
- ✦ *у рамках регіону або міста* – управління функціонуванням регіональних та міських служб (житлово-комунального господарства, системи соціального захисту населення, податкових служб регіону) та управління розвитком регіону (залучення нових видів бізнесу, розвиток телекомунікацій, підтримка малого бізнесу, розвиток закладів охорони здоров'я та освіти, розвиток регіональних фінансових установ та ін.).

У постійно мінливих умовах сьогодення організації змушені розвиватися, і цей розвиток стає не тільки наслідком природної еволюції, але й результатом цілеспрямованих зусиль їхніх керівників. У співвідношенні «управління функціонуванням – управління розвитком»

ком» усе більшу питому вагу набуває управління розвитком. У зв'язку з цим змінюється і зміст управлінської діяльності: вона в меншому ступені спрямована на адміністрування, а в більшій мірі – на перетворення. Народжується новий тип лідерів, які не просто управляють тим об'єктом, який їм дістався у спадок, а трансформують об'єкт управління самі, одночасно змінюючись і навчаючись і стимулюючи постійне навчання і підвищення творчої активності свого персоналу.

Менеджмент розвитку проявляється в різних формах, зокрема в стратегічному плануванні, розвитку культури організації, організаційному розвитку, моніторингу, а також у конкретних технологіях менеджменту, таких, як бізнес-планування, групи якості та ін. Основною формою, в якій реалізується менеджмент розвитку, є стратегічне планування.

Проаналізуємо деякі теорії, що аналізують і пояснюють дію основних факторів економічного розвитку регіонів і міст.

Перша з них – теорія просторових переваг, або теорія розміщення [6]. Відповідно до цієї теорії, просторові переваги виявляються в будь-якій економічній діяльності. Ці переваги змушують ті чи інші види виробництв розташовуватися в цілком певних регіонах. Так, будь-які виробництва, що великою мірою залежать від сировини та інших матеріальних ресурсів, розташовуються, як правило, близько до місць їх видобутку. Наприклад, металургійні заводи тяжіють до місць видобутку залізної руди і коксу, алюмінієва промисловість – до джерел дешевої електроенергії. Деякі масові виробництва (особливо товарів масового попиту), що орієнтовані на місцеві ринки та вимагають широкої мережі розповсюдження, а тому і значних транспортних витрат, розташовуються поблизу від ринків збуту.

Кожен регіон, кожне місто має свої територіальні переваги, пов'язані або з джерелами сировини, або з іншими факторами виробництва (робоча сила, земля, енергія), або з близькістю до ринків збуту. Дана теорія значною мірою пояснює існуючі регіональні відмінності в розміщенні продуктивних сил.

Інші традиційні уявлення пов'язані не тільки з теорією, але і з практикою економічного розвитку. Вони ґрунтуються на закономірностях агломерації, концентрації та комбінації виробництва по регіонах [3]. У великих містах або міських агломераціях додаткова економія або додатковий економічний ефект утворюються у зв'язку з тим, що навколо успішно діючих виробництв формується їх оточення. Завдяки об'єднаному використанню загальних ресурсів (трудових, енергетичних, інфраструктурних) досягається додаткова економія. Висока концентрація промисловості у великих містах дозволяє отримати додаткову економію як результат агломеративного ефекту: сукупні виробничі витрати великої агломерації менше, ніж сума витрат кожного виробництва в разі їх одиночного розміщення поза межами даної агломерації. Додатковий потенціал розвитку великих центрів виникає у зв'язку з тим, що тільки тут можливі деякі види висококваліфікованої діяльності.

Дуже плідною концепцією, що дозволяє ефективно аналізувати проблеми економічного розвитку регіону, є концепція основного і допоміжного виробництва [7]. У будь-якому регіоні можна виділити основну промисловість, тобто ту, продукція якої вивозиться з регіону, і допоміжне виробництво, продукція якого споживається переважно в межах регіону.

Для прикладу можна розглянути машинобудівний завод як основне виробництво, а його інфраструктуру (будівельні організації, банки, страхові установи, пошта, експедиційні та транспортні служби, поліклініки, дитячі садки, школи, коледжі, навіть вищі та ін.) – як допоміжне. Зазвичай при розширенні основного виробництва збільшується і вся обслуговуюча його інфраструктура – виникає так званий мультиплікативний ефект. Тому основне виробництво можна розглядати як своєрідний прискорювач економічного зростання.

Відповідно до цілей розвитку регіонів будується система критеріїв (характеристик розвитку) і показників, які дозволяють реалізувати ці критерії, відповідним чином оцінивши ситуацію. Стандартним, найбільш традиційним способом оцінки економічного розвитку регіону є оцінка рівня виробництва (як правило, матеріального виробництва). Така оцінка є сьогодні односторонньою і недостатньою.

Міжнародні організації оцінюють ступінь розвитку країн і регіонів за деякими універсальними інтегральними показниками. Одним з таких показників є індекс розвитку людини, розроблений у рамках «Програми розвитку» ООН [8]. Даний показник ранжує країни по висхідній: від нуля до одиниці. Для такого розрахунку використовуються три показники економічного розвитку:

- ✦ очікувана тривалість життя при народженні;
- ✦ інтелектуальний потенціал (письменність дорослого населення і середня тривалість навчання);
- ✦ величина душевого доходу з урахуванням купівельної спроможності валюти і зниження граничної корисності доходу.

Індекс розвитку людини можна використовувати для оцінки розвитку регіонів. Поряд з цим та іншими великомасштабними показниками вважаємо за доцільне використовувати і частинні показники розвитку регіону (на основі системи національних розрахунків та експертних оцінок). Серед них:

- ✦ національний дохід на душу населення;
- ✦ рівень споживання окремих матеріальних благ;
- ✦ ступінь диференціації доходів;
- ✦ середня тривалість життя;
- ✦ рівень фізичного здоров'я;
- ✦ рівень освіти;
- ✦ ступінь щастя населення.

Доцільно виділяти довгострокові та короткострокові цілі й відповідні їм критерії економічного розвитку регіону. Серед довгострокових цілей, зазвичай, виділяються становлення і розвиток постіндустріального суспільства, створення робочих місць вищої кваліфікації для майбутніх поколінь, підвищення рівня життя населення, включаючи рівень охорони здоров'я, освіти

і культури. Як короткострокові цілі можна розглядати подолання кризи і досягнення конкретних величин приросту валового регіонального продукту в наступному році, кварталі, місяці та ін. Довгострокові та короткострокові цілі за своїм змістом достатньо сильно розрізняються, як і заходи з їх досягнення. Досягнення короткострокових цілей, як правило, має відношення не стільки до розвитку, скільки до функціонування, у той час як довгострокові цілі мають безпосереднє відношення до розвитку. У зв'язку з цим доцільно розглядати завдання по досягненню сталого функціонування і сталого розвитку регіону (рис. 1).

- ✦ перманентну стійкість, коли зміни, у тому числі позитивні, проявляються лише епізодично і не тривало;
- ✦ гіперстійкість, тобто стан, коли регіони до розвитку малосприйнятливі, не здатні адаптуватися до змін, у тому числі до необхідних позитивних.

ВИСНОВКИ

Підвищення стійкості територіальної системи означає підвищення ступеня активного подолання нею несприятливих, у тому числі випадкових, варіацій зовнішнього середовища. Вищою формою стійкої органі-

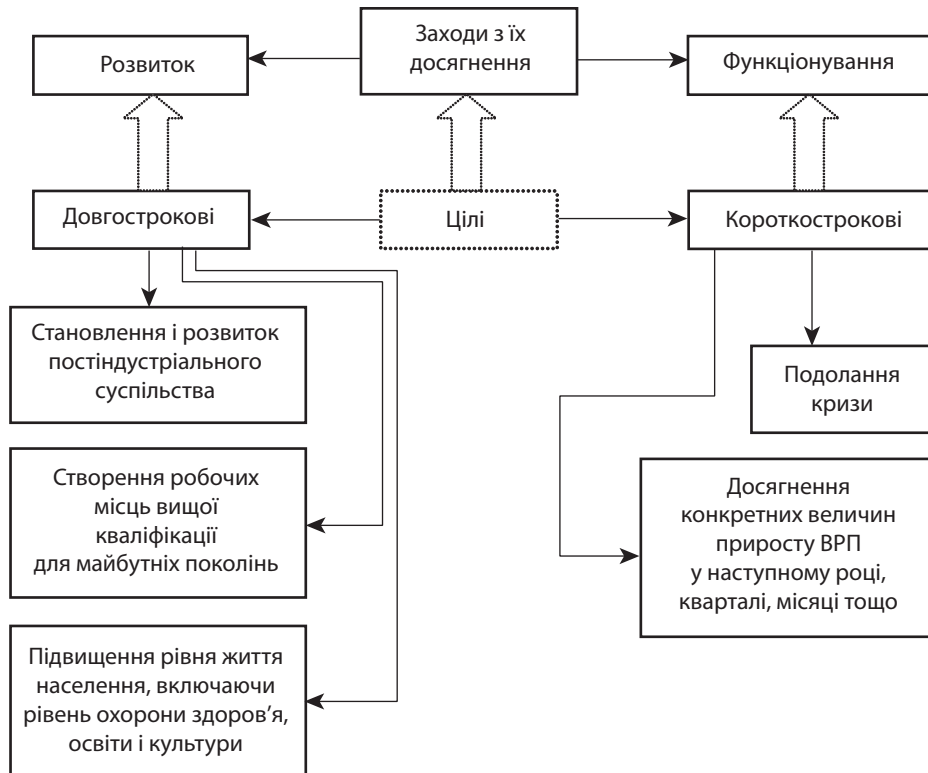

Рис. 1. Цілі та критерії економічного розвитку регіону

Критерії економічного розвитку не завжди відіграють роль цілей або цільових орієнтирів, і навпаки. Нерідко тактичними цілями регіонального розвитку виступають проміжні завдання щодо зміни ситуації, несприятливої для розвитку, і створенню умов, необхідних для успішного розвитку. Серед таких тактичних цілей розвитку регіону або міста можна назвати:

- ✦ залучення нових видів бізнесу;
- ✦ розширення існуючого бізнесу;
- ✦ розвиток малого бізнесу;
- ✦ розвиток промисловості;
- ✦ розвиток сфери послуг;
- ✦ підвищення рівня зайнятості населення регіону.

Стійкість може бути властива не тільки фіксованому стану системи, але й її змінам. Як основні види такої стійкості можна виділити:

- ✦ стійкість розвитку, що характеризується систематичним збільшенням результату не нижче допустимого мінімуму і не вище об'єктивно детермінованого максимуму;

зації системи є така, при якій система здатна стійко розвиватися, саморегулюватися, самоуправлятися, самовдосконалюватися, максимально використовуючи внутрішні, а також позикові ресурси.

Сталий соціально-економічний розвиток регіону, на нашу думку, повинен характеризувати його можливість забезпечувати позитивну динаміку рівня та якості життя населення, використовувати в цих цілях нові чинники і умови, у тому числі збалансоване відтворення економічного, соціального та природно-ресурсного потенціалу, локалізованого на його території.

Таким чином, сталий розвиток регіону характеризується його здатністю, *по-перше*, задовольняти суспільні потреби, об'єктивно за ним закріплені в результаті територіального поділу праці, *по-друге*, організувати надійне відтворення, внутрішній економічний оборот і з прийнятною ефективністю задовольняти потреби місцевого суспільства; *по-третє*, створювати умови (ресурсні, соціальні, організаційні та ін.), що гарантують гідну життєдіяльність не тільки сучасним, а й майбутнім поколінням. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Валиуллин Х. Х.** Дрейф экономического пространства: теория и эмпирика / Х. Х. Валиуллин. – Изд. 2-е. – М.: Изд-во ЛКИ, 2010. – 296 с.
- 2. Попельнюхов Р. В.** Теоретико-методичні засади макроекономічної стабільності / Р. В. Попельнюхов // Економіка та держава. – 2009. – № 12. – С. 58–61.
- 3. Забарна Е. М.** Важелі стимулювання та оцінки інноваційного розвитку / Е. М. Забарна, А. С. Смородинова // *Actual Problems of Economics, Management and Law in Modern Social and Economic Environment*: Collection of scientific articles. – Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 2015. – P. 43–47.
- 4. Забарная Э.** Механизм стратегического инновационного развития региона / Э. Забарная, А. Смородинова // *International Scientific Journal Theoretical&Applied Science*. – V. 31. – 2015. – P. 171–174.
- 5. Туровский Р.** Баланс отношений «центр-регионы» как основа территориально-государственного строительства / Р. Туровский // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2003. – № 12. – С. 54–65.
- 6. Гранберг А. Г.** Основы региональной экономики: учебник для вузов / А. Г. Гранберг. – 2-е изд. – М.: ГУ ВШЭ, 2001. – 495 с.
- 7. Масловська Л.** Теоретико-методологічний підхід до оцінки пропорційності і збалансованості регіонального розвитку України / Л. Масловська // *Регіональна економіка*. – 2005. – № 1. – С. 90–95.
- 8.** Доклад о развитии человека – 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ. ПРООН. – М.: Весь мир, 2010. – 247 с.

REFERENCES

- Doklad o razvitiy cheloveka – 2010. Realnoye bogatstvo narodov: puti k razvitiyu cheloveka* [Report on human development – 2010. The real wealth of Nations: pathways to human development]. Moscow: Ves mir, 2010.
- Granberg, A. G. *Osnovy regionalnoy ekonomiki* [The foundations of the regional economy]. Moscow: GU VShE, 2001.
- Maslovska, L. "Teoretyko-metodolohichniy pidkhd do otsinky proporsiiinosti i zbalansovanosti rehionalnoho rozvytku Ukrainy" [Theoretical and methodological approach to assessing the proportionality and balance regional development in Ukraine]. *Rehionalna ekonomika*, no. 1 (2005): 90-95.
- Popelniukhov, R. V. "Teoretyko-metodychni zasady makroekonomichnoi stabilnosti" [Theoretical and methodological foundations for macroeconomic stability]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 12 (2009): 58-61.
- Turovskiy, R. "Balans otnosheniy «tsentr - regiony» kak osnova territorialno-gosudarstvennogo stroitelstva" [The balance of relations "the centre - regions" as the basis of the territorially-state building]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya*, no. 12 (2003): 54-65.
- Valiullin, X. X. *Dreyf ekonomicheskogo prostranstva: teoriya i empirika* [The drift of economic space: theory and empirics]. Moscow: Izd-vo LKI, 2010.
- Zabarna, E. M., and Smorodynova, A. S. "Vazheli stymulivannia ta otsinky innovatsiinoho rozvytku" [Leverage promotion and evaluation of innovative development]. In *Actual Problems of Economics, Management and Law in Modern Social and Economic Environment: Collection of scientific articles*, 43-47. Lisbon, Portugal: Pegasus Publishing, 2015.
- Zabarnaya, E., and Smorodinova, A. "Mekhanizm strategicheskogo innovatsionnogo razvitiya regiona" [The strategic mechanism of innovative development of the region]. *International Scientific Journal Theoretical&Applied Science*, vol. 31 (2015): 171-174.